

1 Timenti Dominum non occurrent mala, sed in tentatione Deus illum conseruabit, & liberabit à malis.

Prosequitur cœptam in fine præcedentis capitis doctrinam de securitate eorum qui Deo fidunt, & solliciti sunt pro implenda eius voluntate. Breuius autem Græca habent secundam partem sic; *ἔτι ἐν πειρασμῷ, καὶ πάλιν ἱσχυροῦται αὐτὸν*, hoc est, sed in tentatione, & rursus eripiet eum, vel eripit eum. Itaque duo significantur, nempe quòd timenti Dominum non accidit mala ad perdendum illum, sed tantum ad probationem ipsius. Quia enim, inquit angelus Tobiaë, acceptus eras Deo, necesse erat vt tentatio probaret te. Deinde quòd Deus illum in tentatione non relinquet, sed ex ea tempestiuè liberabit. Nostra lectio primùm asserit absolutè timenti Dominum non obuentura mala, verùm quoniam id videtur parum verum esse, eo quòd tam multa aduersa iustis accidant plerunque, sequens pars ostendit quomodo id verum sit, nempe tum quia cum est in tentatione, Deus illum conseruabit ne ab ea superetur, & ab ea lædatur, tum quia à malis, in quæ tentandi gratia incidere permittitur, Deus illum liberabit & eximet. Mala ergo ei non occurrunt, quia quæ occurrere videntur, ad probationem ei immittuntur, & Deo illum conseruante & liberante fit, vt mala ei non sint, sed bona & vtilia. Idem habet Psalmista de confidente in Deum: Non accedet ad te malum, & flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. Cum ipso sum in tribulatione, eripiam eum, & glorificabo eum. Psal 90.

2 Sapiens non odit mandata & iustitias, & non illidetur quasi in procella nauis.

Pro; mandata & iustitias; Græcis tantum est *νόμος*, hoc est, legem. Et secunda pars constat ex contrario. sic enim est; *ὁ δὲ ὑποκρινόμενος ἐν αὐτῷ, ὡς ἐν καταγίδι πλοῖον*, hoc est; Qui autem simulatus est in ea (scilicet lege) velut nauis in tempestate, scilicet est vel erit. Nec est Græcis, odit, sed futurum *μισήσει*, odiet. Significatur ergo quòd quamuis pijs & studiosis legis diuinæ multa accidant quæ illos possent offendere, atque à studio virtutum alienare, tamen quoniam verè sapiunt, & ex animo legi Dei afficiuntur, nulla vnquam re sinent se à lege Dei alienari, nec eam vnquam displicere posse, sed contra eam semper placituram, vt quæ animo eius & rectæ rationi consentiat. Hypocritæ verò, qui non ex animo legem Dei amplectuntur, sed fictè ac simulatè eam profitentur, instar nauis procellis agitatae in omnem partem, pro passionum suarum impulsu nunc huc nunc illuc vertuntur, nec constanter virtutè sequuntur, sed qui rebus prosperis videbantur amare legem Dei, cum aduersitatum venti exurgunt, mox in alteram partem

E e iij incli-

inclinantur, & pro occasionum varietate nunc virtutem nunc vitia sectantur. Interpres noster, qui aliter legisse videtur quàm nunc legitur, utramque partem retulit ad sapientem, ut significetur illum non odire mandata Dei, sed vehementer ea diligere, ideoque eum, etiamsi aduersitatum & tentationum procellæ contra eum exurgant, non instar nauis quæ procellis agitur, illidendum, & à suo proposito dimouendum, sed constantem animo permanfurum in obseruatione mandatorum Dei. Itaque cum dicitur, non odit mandata; plus significatur quàm dicitur, nempe quòd vehementer ea diligit, quæ ipsius dilectio, causa est constantiæ in tentationibus. Vnde bene sequitur:

3 Homo sensatus credit legi Dei, & lex illi fidelis.

PRO; credit legi Dei; Græcis est *ἠμπιστεύει νόμῳ*, quod etiam verti potest; fidelis est legi; ut sit correspondentia cum sequenti parte, & significetur quòd sibi mutuo fidelitatem præstant homo prudens & lex: ille fideliter & constanter præstando quod secundum legem facere suscepit, hæc præstando quod promittit, consilium scilicet, auxilium, defensionem & præmium. Idem intelligendum in nostra lectione, quia qui verè & firmiter credit legi Dei, etiam cõstanter ei adhæret, ideoque & lex illi fidelis erit, quia & in dubijs eum instruet quid agere debeat, & in aduersitatibus eum non deseret, sed consolabitur, & promissa præmia suo tempore fideliter donabit.

4 Qui interrogatione manifestat, parabit verbũ: & sic deprecatus exaudietur, & conseruabit disciplinam, & tunc respondebit.

GRæca licet etiam obscura sint, tamen clariora sunt & breuiora, *ὡς ἐρώτημα δῦλον, ἰστοίμασσον λόγον, καὶ οὕτως ἀκροσθῆσι, σύνδεσσαν παιδείαν, καὶ τότε ἀποκρίθητι.* Pro, δῦλον, quidam codices legunt *δικαίωρον*, & prior illa pars à quibusdam iuxta exemplar Germanicum refertur ad præcedentia, ut sit sensus: Lex erit illi fidelis tanquam interrogatio manifesta, aut tanquam interrogatio iustorum, hoc est, lex erit illi tanquam ex qua interrogare & manifestè intelligere liceat quæcunque sunt iusta, aut ex qua iusti interrogant quæ agenda sunt. Alij ad sequentia referunt, iuxta exemplar Complutense, ideoque sic vertunt: Ut interrogatio manifesta sit, præpara verbum, & sic audièris: colliga doctrinam, & tunc responde. Ne enim quia dixit legem fore fidelem ei qui credit, & fidelis est ei, aliquis hac fiducia temerè profiliat ad respondendum de quibuslibet interrogatis, monet ut qui planè & intelligenter volunt respondere, & quod quæritur manifestum facere, præmeditentur prius, quod dicant, & sibi comparent eruditionem, discantque prius antequam doceant, aut quod docere volunt, composita & accurata oratione ordinent. Dupliciter enim intelligi potest quod dicitur, colliga doctrinam; aut ut significetur eruditionem studio comparandam, aut ut significetur orationem habendam, bene ordinandam esse & disponendam. Est enim
in ple-

in plerisque ea negligentia, vt responsuri ad id quod rogatur non cogitent satis quid & quomodo dicendum sit, quorum perturbata confusaque oratio facit, vt nihil perspicue dicant, nec intelligantur. Nostræ ergo lectionis hic est sensus: Qui quod quæritur ab eo vult manifeste & clarè explicare, & cuius officium est interrogata manifestare, is priusquam respondeat, parabit verbum & sermonem, præmeditando scilicet & studendo circa illud quod dicendum est, & ordinatè illud disponendo, & sic ab alijs rogatus ad respondendum cum gratia & fructu audietur ab eis. Idem in animo suo conseruabit doctrinam, conferendo multa inter se, & tunc respondebit. Hic sensus originalibus satis consentit. Potest tamen in nostra lectione quod dicitur; deprecatus exaudietur; intelligi de precando Deum pro sapientia & apta responsione, vt fit sensus: deprecatus Deum pro sapientia exaudietur ab eo. & quod dicitur; conseruabit disciplinam; accipi potest vt significet doctorem quæ docturus est conseruare debere digna operatione, vt tria hic exprimantur quæ doctori sunt necessaria vt cum fructu doceat, studium, oratio, & operatio.

5 Præcordia fatui, quasi rota carri: & quasi axis versatilis, cogitatus illius.

Opponitur quod hic de fatuo dicitur, ei quod prius dictum est de constantia sapientis semper credentis legi Dei, ei que fideliter adherentis. Aut ei quod mox dictum est, ei qui rectè responsurus est parandum esse verbum, & illud bene ordinandum: significaturque apta similitudine quanta sit inconstantia in cogitationibus fatui, qui in re nulla fixam habet cogitationem, sed pro data occasione ad varia fertur, qui & ob id ineptus est ad debite & ordinatè respondendum de re aliqua, quod confusa omnia sint & perplexa quæ ex turbido illius corde prodeunt. Comparat ergo præcordia fatui, vel, vt est Græcis, *σπλάγνα μωροῦ*, viscera fatui, hoc est, intima eius, rotæ carri vel currus, quæ circa axem continuo motu versatur. Comparat item cogitationem illius axi versatili, hoc est, tali axi, qui simul cum rota cui infixus est vertitur & mouetur, vt distinguatur ab axe fixo, circa quem immotum manentem rota circumagitur: quia sicut illa assiduo motu circumaguntur, idque summa cum celeritate: ita stulti cogitatio varia est, instabilis & vaga, velociter de vno in aliud prolabens. Potest & hoc intelligi hac similitudine significatum, quod quæadmodum rota currus suo motu grauem ædit & ingratum sonitum: ita & intima stulti, dum sermone incondito proferruntur, ingratum auditoribus ædunt sonum, & velut strident auribus.

6 Equus emissarius, sic & amicus subsannator, sub omni suprascedente hinnit.

Amicus subsannator, est amicus fictus & simulatus, qui cum amicitiam blandis verbis simulat, ridet in animo suo, aliquando etiam

verbo & gestibus eum cui adblanditur, ut sunt adulatores & gnathones. Equus emissarius est, qui Latinis elegatius dicitur equus admissarius, qui scilicet emittitur ad admissuram & coitum generationis gratia. Græcis enim est ἄριστος ἵππος, equus ad admissuram, scilicet destinatus. Huic ergo comparatur pulchrè fictus amicus, quia sicut talis equus equa conspecta hinnit, nullo habito delectu eius qui illi infidet, ita ut eius hinnitus & læticia quam ostendit, non fiat in gratiam infidentis, sed propter equam ad quam ex passionis libidinosa vehementia trahitur: sic etiam fictus amicus, oblata ubiuis spe alicuius commodi consequendi, benevolentiam & læticiam ostendit cuius, non in gratiâ eius cui adblanditur, sed propter amorem commodi, ad quod vehementer rapitur. Sicut ergo superior sententia ostendit incôstantiam fatui in suis cogitationibus, ita hæc incôstantiâ ficti amici in verbis & gestibus suis, quibus sicut equus suo hinnitu adblandiri videtur infidenti, ita ipse adblâditur ei cui se fingit amicum. Et bene subiecta est etiam per oppositionem ad id quod mox dictum est de constantia sapientis, qui fidelis est legi Dei, & ordinatè atque compositè respondet ad interrogata. Imò videri potest hæc parabola dicta à Sapiente cōtra doctores fallos, qui cū videantur quærere suorum auditorum salutem, & bene illis velle, suum tantum commodum & lucellum spectant, cuius amore quiduis docent, quibuslibet se spe locri accommodantes, ut nostra ætas in multis bene declaravit. Certè in tales bene quadrat hæc parabola, sicut & in aduocatos & procuratores, qui sine delectu causarū semper hinniunt, gaudēt, & fautores se exhibent, cū spes est consequendæ utilitatis. Apud Ieremiam etiam fit mentio equorum emissariorum, sed ibi adhibentur in comparationem cum adulteris & libidinosis, qui ad alienas vxores ardore libidinis rapiuntur: hîc verò adhibentur ad significandum fictam benevolentiam eorum qui suum quærunt commodum, & ob id quibuslibet sine discrimine arrident ubi spes est lucri.

Ierem. 5.

7 Quare dies diem superat, & iterum lux lucem, & annus annum à sole.

IN sequentibus Sapiens adductis quibusdam similitudinibus ostendere vult hominū distinctionem pēdere ex prouidētia diuina, atque in eius ratione perscrutāda non oportere nos esse curiosos, sed in voluntate eius, quæ iniusta esse non potest, nobis esse acquiescendum. Habent autem Græca hunc primum versum longe aliter, sicut & in tota ista quæstione pertractāda, Græca longè sunt breuiora & clariora, cū in nostra lectione quædam sint addita, quædam aliter versa: vnde sensus scriptoris non purè percipi possit. Sic enim hic est Græcis; Quare dies diem præcellit, & omne lumen diei anni à sole, scilicet est? Hoc est, quid sit ut vnus dies alio excellentior habeatur & sit, cū omne lumen cuiuslibet diei totius anni ab eodem sole proficiatur? Dies autem excellentes, vocat dies festos in lege à Deo institutos, ut patet ex sequentibus, à quibus similitudine

litudine ducta vult ostendere, quòd quemadmodù ea dierum distinctio, qua quidam festi habentur & sancti, alij profesti & prophani, non est ex diuersa dierum natura, quæ vna omnibus est, quia omnes suum lumen ab eodem sole sumunt, sed tantùm est ex Dei ordinata & iusta institutione: ita similiter quòd inter homines vnã habentes originem quidam alios præcellant sanctitate & pietate, est ex Dei voluntate & beneplacito, qui quos vult eligit & euehit: quos vult reprobat & reijcit, atq; in communi sorte esse sinit. Nostra lectio intelligitur à commentatoribus de naturali dierum excellentia, qua scilicet quidam dies sunt alijs longiores, quia sequitur, & rursus lux lucem, & annus annum. Et intelligunt vnã lucem aliam superare, quia lux solis præcellit lucem lunæ & stellarum, & vna stella differt ab altera in claritate: annum autem superare alium annum, vel quia annus solaris maior sit anno lunari, vel quia vnus annus altero sit fertilior. Verùm hæc intelligentiæ parum conueniunt ei rei, ad quam comprobendam similitudo à diebus hic adducitur. Probandum enim est distinctionem hominum non esse ex hominum natura, sed ex electione & reiectione diuina. Ad quod ostendendum non conuenit ea distinctio dierum, lucis & annorum, quæ ex natura prouenit: sed optimè ea dierum distinctio, quæ ex lege introducta est per Dei voluntatem & institutionem. Iam quod additur in nostra lectione, à sole, etiam obscuritatem habet, vnde quidam libri habent; & sol solem; intelligiturque sol solem superare, quia idem sol seipsum superat, cum quandoq; longiores suo motu facit dies, quandoque breuiores, & diuersis modis influit in hæc inferiora. Sed legèdum potius esse, à sole, Græca demonstrant. Et intelligit Rabanus significari, quòd dies diem superat, lux lucem, & annus annum à sole, hoc est, propter ascendentis & descendentis solis cursum. Magis accedetur ad sensum originale, si, à sole, coniungatur cum dictione, annum, subaudiendo participium, factum, & sit sensus: cur annus superat annum à sole factum, hoc est, cum ab eodem sole annus omnis fiat, cur vnus annus alium superat? Sic illud, à sole, etiam potest referri ad partes præcedentes de die & luce, vt significetur quæri cur dies diem à sole factum superet, & lux lucem, hoc est, vnde fit vt cum omnis dies & lux à sole fiat, vna tamen dies & lux alteri præcellat. Et vt cum originali lectione & sensu nostra lectio conueniat, sicut quod dicitur de die diem superante, intelligi potest de distinctione dierum secundum legem: ita & quod dicitur de anno annum superante, intelligitur de distinctione annorum secundum legem, quia septimus annus in lege sanctior erat alijs, & similiter Iubileus, annus quinquagesimus. Ita similiter lux lucem secundum legem superabat, quia inter celebritates quædam alijs erant celebriores & clariore. Sic enim accepta nostra lectio coincidet cum sensu Græcæ lectionis, proposito scriptoris maximè accommodo.

¶ A Domini scientia separati sunt, facti sole, & præceptum custodiende per Dei sapientiam diuiduntur.

QUæ nos legimus in hac sententia, post illa verba; A Domini scientia separati sunt; Græcis non sunt: imò & postrema illa verba; per Dei sapientiam diuiduntur; quædam scripta non habent, sicut nec Rabanus. Et Lyranus testatur ea non esse de textu, nec legenda esse, nec exponenda, ita vt certum satis sit ea ex alia versione aut marginali annotatione in textum postea inserta esse. Respondet ergo, separationem illam & distinctionem illam dierum non esse fortuitâ & temerariam, sed esse factam à Dei scientia, vel, vt quidam libri habent conformiter cum Græcis; in Dei scientia, hoc est, per Dei sapientiam. Et si quidem de naturali dierum distinctione hic locus intelligatur, eius quod additur; factò sole & præceptum custodiente; sensus erit, quòd distinctio dierum facta est à Deo per hoc quod sol ab eo factus sit, qui præceptum sibi à Deo datum semper custodit. Constitutum enim illi fuit ab initio, vt suo motu diem hominibus adduceret, eumque inæqualem. At si distinctione dierum hic locus intelligatur quæ per legem est introducta, sensus commodus erit, quòd cum sol à Deo factus sit in initio, & is Dei statutum semper vniformiter custodiat, non à sole huiusmodi dierum distinctio videri potest profecta, sed facta est per Dei sapientiam, sic in lege ob certas causas prudenter ordinantis.

9 Et immutauit tempora, & dies festos ipsorum, & in illis dies festos celebrauerunt ad horam.

GRæca tantum habent; Et immutauit tempora & festiuitates, hoc est, varia tempora & festiuitates varias esse disposuit. Sic ergo & nostra lectio accipi debet, vt significetur Deum varia tempora anni constituisse, quia eum in menses distinxit, & quatuor præcipuas partes, Ver, Æstatem, Autumnum, & Hyemem. Atque in his temporibus varios dies festos disposuit, quos in illis temporibus Israëlitæ celebrauerunt ad certam horam illis præscriptam.

10 Ex ipsis exaltauit & magnificauit Deus, & ex ipsis posuit in numerum dierum.

PRO, magnificauit, Græcis est *ἁγίασεν*, hoc est, sanctificauit. Loquitur enim de diebus festis quos Deus sanctificasse dicitur, quia ab alijs diebus separatos sacris addixit actionibus. Sensus ergo est: quòd Deus ex ipsis diebus, hoc est, quosdam dierum exaltauit præ alijs, & excellentiores atque sanctiores esse voluit: rursus ex ipsis, hoc est, quosdam illorum voluit esse communes, & in reliquorum dierum numerum computatos, ita vt nihil haberent præcellentiæ. Quorsum autem hæc dicantur, subiungendo ostendit.

11 Et omnes homines de solo & ex terra vnde creatus est Adam.

12 In multitudine disciplinæ Dominus separauit eos, & immutauit vias illorum.

O Stendit omnino simile esse in hominibus, cum eo quod dixit esse in diebus, singulis, quæ de diebus dicta sunt, adaptans quod in hominibus correspondet, significare volens quod quemadmodum omnes dies ab vno eodemque sole originem habent: ita etiam omnes homines ab eadem terra & eodem protoplasto à terra creato suam habent originem, ita vt origine non differant. Sed sicut Dei sapienti dispositione factum est, vt inter dies natura & origine pares, quidam alijs essent excellentiores: ita etiam per multitudinem disciplinæ, hoc est, scientiæ & sapientiæ suæ (Græcis enim est *ἰσχύμους*, hoc est, scientiæ) Deus distinctionem fecit inter homines, & immutauit vias eorum, hoc est, fecit vt diuersa essent studia eorum: & quidam quidem virtutem sequeretur, alij in corruptione relictis Deo ipsos derelinquente vitijs & erroribus inuoluerentur. Id declarat magis in sequentibus.

13 Ex ipsis benedixit & exaltauit, & ex ipsis sanctificauit, & ad se applicauit.

14 Et ex ipsis maledixit & humiliauit, & conuertit illos à separatione ipsorum.

Sicut, inquit, quosdam dies extulit & sanctificauit, quosdam communes esse voluit & prophanos: ita etiam quosdam hominum singulariter elegit, beneficijsque suis peculiaribus & donis affecit, eosque ab alijs separando sanctificauit sibi, & sibi familiariter coniunxit, quosdam reiecit & execratus est, atque viles habuit. Nam & à principio mundi quosdam ad gloriam prædestinauit, quosdam reprobauit, & mox à peccato Adæ distinctionem aliquam fecit inter homines, semen Seth eligens, semen verò Cain rejiciens: vnde ex Seth nati, dicuntur filij Dei: ex Cain nati, dicuntur filij hominum. Et post diluuium rursus distinctionem fecit, semini Sem benedicens, semini verò Cham maledicens: & in confusione Babylonica feruans in progenie Heber primordiale linguam, alijs per linguarum varietatem dispersis & separatis ab inuicem. Et tandem Abraham ex omnibus gentibus elegit, & in eius filijs semen Iacob peculiariter sibi in suum populum delegit, reliquis gentibus reiectis, & sub maledicto relictis. Atque ad hæc peculiariter videtur Sapiens respexisse, dum quosdam dicit Deum benedixisse, quosdam maledixisse: vt quæ dicuntur primo versu, pertineant ad Israëlitas omnes, quanquam quod dicitur in secunda parte; ex ipsis sanctificauit, &c. quidam non malè referant ad Leuitas, quos Deus in populo Israëlitico sibi sanctificauit, & applicauit ad se, vt sibi peculiariter pro toto populo feruissent. Quod autem nos habemus; & conuertit illos à separatione ipsorum; Græcè est, *καὶ ἀντίστρεψεν αὐτοὺς ἀπὸ σαοῦραυτοῦ*, quod sic ferè vertitur, & subuertit illos à stationibus ipsorum, hoc est, ab ordinibus & statu ipsorum. Nam dictio *σαοῖς*, stationem, statum, & ordinem significat. Itaque significatur, Deum eos quos rejicere voluit à statu suo dimouisse, potentes deponendo de sede, vt patuit in Cananæis. Eadem tamen

tamen dictio etiã significat seditionẽ: atque ad eam significatiõẽ videtur respexisse noster interpret vertendo; à separatione eorũ. Potest autem nostra lectio, quæ in hac parte obscura est, conuenienter sic accipi, vt significetur Deus post separationẽ illorũ, vel propter separationẽ illorum conuertisse illos à se, hoc est, permisisse vt se relicto alios deos sequerentur. Sic enim respondet ei parti qua prius dicitur quosdã applicuisse ad se. Sunt quædã scripta quæ habent; Conuertit illos ad separationem ipsorum; & haberet ea lectio sensum commodiorẽ, verũ aliam lectionem præferendã esse Græca demonstrant, vt patuit. Cauendum autem hic est, ne cùm Sapiens hic dicit Deum quosdam hominũ maledixisse & humiliasse, putetur significasse homines quosdã ex sua creatione à Deo maledictos, ipsosq; à principio sub maledictione creatos, cùm prius dixerit in genere de homine, quod creauerit Deus illũ rectũ. Sed insinuat distinctionẽ hominũ quæ post peccatũ facta est, post quod Deus sua misericordia ex cõmuni massa humani generis quosdam elegit, & ab alijs separauit, vocando eos, iustificando & glorificando: quosdã iusto iudicio in cõmuni perditionis massa reliquit, gratiamq; suam illis non apposuit. vnde factum est vt in grauiore errores & peccata magis magisque semper prolaberentur. Ideoque ad huiusmodi distinctionẽ significandã bene assumpsit legalem distinctionem dierum, qui cùm prius omnes inter se essent eiusdẽ conditionis, vt nullus altero esset celebrior & sanctior, ita per legis constitutionem sunt distincti, vt quidam inciperent esse sanctiores & celebriores, reliquis in pristino suo statu & qualitate relictis.

15 Quasi lutum in manu figuli plasmare illud, & disponere, omnes viæ eius secundum dispositionem eius.

16 Sic homo in manu illius qui se fecit, & reddet illi secundum iudicium suum.

Aliam iam adhibet similitudinem Sapiens ad ostendendum idẽ quod prius, nempe Deum pro sua sapientia & voluntate quosdam eligere, & alios reprobare, nec ob id illum reprehendi posse quasi iniquum. Est autem hæc similitudo desumpta ex Isaia cap. 45. & Iere. cap. 18. ex quibus locis etiam Paulus similitudinem assumpsit ad ostendendum idem quod hic agitur, irreprehensibile scilicet esse eam hominum distinctionem, qua quosdam Deus eligit & diligit, quosdam indurat & abijcit, eiusque distinctionis causam esse Dei voluntatem, quæ iniusta esse non potest. Sicut, inquit, lutum est in manu figuli ad fingendum illud & disponendum, omnesque figuli actiones & studia, quæ ipse varia sectatur in fingendo luto, dum ex vno eodemque luto effingit vnum vas ad honestum vsũ, alterum ad inhonestum, pendunt ex dispositione eius & beneplacito, ita vt eius diuersitatis nulla ratio alia quærat: ita homo est in manu eius qui ipsum ex luto terræ fecit, & dabit vnique secundum quod apud se iudicat esse dandũ & faciendum. Verbum enim, reddet, videtur hic accipiendum pro suo simplici, dabit, quia non agitur hic

Isaia 45.
Ierem. 18.
Rom. 9.

hic de his quæ datur pro hominũ merito, sed de his quæ tantũ pendet ex beneplacito Dei, electione scilicet quorundã, & aliorũ reprobatione. Dicitur ergo, quod dabit vniciq; secundũ iudicium suũ, quia iusto, et si occulto, Dei iudicio fit vt vni detur bona mēs & volũtas, alteri nõ detur.

17 Contra malum bonum est, & contra mortem vita: sic & contra virum iustum peccator.

18 Et sic intuere in omnia opera altissimi, duo & duo, & vnum contra vnum.

Primũ hic notandum, insigne in posteriori sententia irrepsisse vitio scriptorum mendum, quod in omnibus penè codicibus obtinuit, & sensum genuinum tollit. Non enim legendum est; duo contra duo; sed sine, contra, duo duo, quomodo Græca habent, vel, vt Rabanus legit, duo & duo; quomodo & quædam scripta habebant, licet pauciora. Ex tribus manu scriptis Biblijs, quæ exhibuit Abbas Tongerlensis, vnũ habuit, duo duo: vnum; duo & duo. D. Augustinus libro 11. de ciuitate Dei cap. 18. vbi totũ hunc locum citat, legit; bina & bina. Vt certum sit mendosè apud nos legi; duo contra duo. Non enim Sapiens significare voluit vbique in operibus Dei inueniri duo cõtra duo, sed vbique inueniri diuersa paria, inter quæ vnum sit alteri contrarium. Itaque his iam sententijs vult indicare nõ esse singulare in hominibus vt in eis inueniatur distinctio bonorum & malorum. Huiusmodi enim distinctione & rerum contrarietatem vbique inueniri, eamq; facere ad ornatũ vniuersi, & decorẽ operũ Dei, vt contraria iuxta se posita sese magis prodant & ostentent. Ad hæc enim significanda ista hic dici ostendit satis D. Augustinus loco prædicto, sic scribens: Neque enim Deus vllum non dico angelorũ, sed vel hominum creasset quem malũ futurũ esse præcisset, nisi pariter nosset quibus eos bonorũ vsibus cõmodaret, atque ita ordinẽ sæculorũ tanquam pulcherrimũ carmen etiam ex quibusdã antithetis honestaret. Et post quædã: Sicut ergo ista cõtraria contrarijs opposita, sermonibus pulchritudinẽ reddunt: ita quadã non verborũ sed rerũ eloquentia contrariorũ oppositione, sæculi pulchritudo cõponitur. Apertissimè hoc positũ est in lib. Ecclesiastici hoc modo: Contra malũ bonũ est, & cõtra mortẽ vita: sic cõtra piũ peccator. Et sic intuere in omnia opera altissimi, bina & bina, vnũ contra vnum. Hæc ille. Cũ ergo prius Sapiens à Dei beneplacito pendere dixerit hominũ distinctionẽ, hic iam insinuat eius volũtatis diuinæ congruentem aliquã causam, quemadmodũ & Paulus Rom. 9. disputans similiter de electione & reprobatione quorundã similem insinuat rationem, cũ dicit: Quod si Deus volens ostendere irã, & notam facere potentiã suã sustinuit in multa patientia vasa iræ apta in interitũ, vt ostenderet diuitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ quæ preparauit in gloriam. Significatur ergo fuisse conueniens vt inter homines ea esset distinctio, vt contra iustum esset peccator, vt sicut in omnibus alijs rebus inuenitur contrarietas quæ ad decorum facit vniuersitatis: ita etiam in ho-

in hominibus, vt in iustis ſcilicet reluceret inſigniter Dei bonitas & miſericordia, in malis verò Dei ſeueritas & iuſtitia.

19 Et ego nouiſſimus euigilaui, & quaſi qui colligit acinos poſt vindemiatores.

20 In benedictione Dei & ipſe ſperaui, & quaſi qui vindemiat, repleui torcular.

Dixit ſuperius Deum quosdam hominum benedixiſſe & extuliſſe, notans Iſraëlitas, & in eis peculiariter patriarchas & prophetas: poſt hos ergo iam dicit etiam ſe benedictionem Dei aſſecutum, per quam poſt prophetas collegit in hoc libro vtilis ſententias pleraſque, ad quarum lectionem vt excitaret, has interponit ſententias, quibus lectori ſuum commendat ſtudium & laborem, ſignificans ſe poſt prophetas, cum iam aliquamdiu nemo ſcripſiſſet, tandem velut ſomno depulſo excitatum eſſe ad ſcribendum, & ſe quædam ab alijs relicta collegiſſe, atque in commune contuliſſe: quemadmodum qui acinos colligit poſt vindemiatores: ſe humiliter comparans collectori acinorum, prophetas verò vindemiatoribus, qui primi & plenis corbis vvas in torcular comportant. Quod autem fecit, ſignificat ſe non præſumptuoſè feciſſe, ſed ex ſpe benedictionis diuinæ: qua factum eſt, vt nō ſolum inſtar collectoris acinorum paucas vvas in torcular detulerit, ſed etiam inſtar vindemiatoris impleuerit torcular, hoc eſt, varias, multiplices, & omnis generis ſententias conſcripſerit prolixè, vnde vinum ſalutaris ſapientiæ mentem inebrians exprimi abundè & hauriri poſſit. Vnde & repetit ruruſum eam ſententiam quam ſuperius poſuit.

Supr. cap.
24.

21 Reſpiciſſe quoniam non mihi ſoli laboraui, ſed omnibus exquirentibus diſciplinam.

Huiusmodi enim ſententias adhortatorias ſæpius & hic, & Salomon in Prouerbijſ interponit, vt ſæpius auditor excitetur, & attentior reddatur. Itaque etiam adhuc addit:

22 Audite me magnati & omnes populi, rectores eccleſiæ auri- bus percipite.

Græcis non eſt ea pars; & omnes populi; ita vt tantum ſit fermo ad magnates & rectores alicuius eccleſiæ, hoc eſt, congregationis vel reipublicæ, vnde quidam declarat in commentarijs ſuis ſe legiſſe, magnati, vel magnates omnes populi, vt, populi, ſit genitiui caſus. Cæterum magnates vel ſolum vel potiſſimum admonet, quemadmodum & Sapiens, Sapientiæ 6. cap. reges & multitudinis rectores ad audiendum commonet, quod ad illos imprimis pertineat rerum agendarum cognitio, quam & ipſi primi factis exhibere debent, & alios etiam verbis & legibus conſtitutis docere. Sic autem hæc admonitio interpoſita eſt, vt & ad præcedentia pertineat & ad ſequentia, in quibus ſubiicit
mox

Sap. 6.

mox præcepta quædam domestica, filios, propinquos & seruos concernentia.

- 23 Filio & mulieri, fratri & amico non des potestatem super te in vita tua, & non dederis alij possessionem tuam: ne fortè peccateat te, & depreceris pro illis.

PRO, mulieri, magis conuenisset hic verti, vxori, quia *γυναικί* vtrumque significat. Est autem hæc sententia satis aperta, in qua Sapiens admonet patremfamilias, vt in suis bonis ac fortunis dominium retineat quoad viuet, nec ius suum ante mortem in alios transferat, sua bona à se alienando: contra quam quidam faciunt, qui in gratiam vel filiorum vel amicorum, dum eos admodum diligunt, sua illis ante mortem tradunt bona & possessiones, illis per hoc potestatem super se dantes, cum ab eis pendere cogantur, & deprecari nonnunquam pro illis bonis consequendis quæ prius pleno iure possederant. Potest autem quod in prima parte dicitur; ne des potestatem super te; generaliter accipi, vt significetur ne paterfamilias sinat quouis modo illos dominari sibi, quos oportet sibi subditos habere aut tanquam æquales, vt secunda parte explicetur vna species dandi alijs potestatem supra se, cum dicitur; nec dederis alij possessionem tuam. Aut potest quod prima parte dicitur accipi, vt idem sit cum sequenti parte, & per eam exponatur, vt tantum hic prohibeatur bonorum vita durante translatio, quod & in sequentibus inculcatur:

- 24 Dum adhuc superes & adspiras, non immutabit te omnis caro.
- 25 Melius est enim vt filij tui te rogent, quam te respicere in manus filiorum tuorum.

EXponit clarius quod prius dixit, subiiciens: Dum adhuc superes & adspiras, hoc est, quamdiu viuis, & flatus vitæ est in te, non immutabit te omnis caro, hoc est, non fines vt quisquam quantumuis tibi amicus & carus te dimoueat à proposito seruandi tibi tua tempore vitæ tuæ. Et subiicit rationem claram & efficacem, post quam adijcit generalem monitionem.

- 26 In omnibus operibus tuis præcellens esto, ne dederis maculam in gloriam tuam.

PRO, præcellens, Græcis est *ὑπεράνω*, hoc est, excellens & superans, & pro; in gloriam tuam; est *ἐν τῇ δόξῃ σου*, in gloria tua, quomodo etiam quædam nostra scripta habent. Itaque sensus est; tene principatum in omnibus operibus & rebus tuis, nec finas vt in rebus quæ tuo labore peperisti, aliquis supra te ius habeat, ne aliqua labe aspergas gloriam tuam, quia insipientiæ argueris, si alios tibi tuisque rebus dominari permiseris, quasi non possis ipse tua bene administrare & curare.

Nam, vt habet Cicero de senectute, patribus malè rem gerentibus aut desipientibus solet bonis interdici. Potest etiam intelligi significari vt quis in omnibus quæ agere debet præcipuum se præstet, nec alijs potissimum committat quæ gerenda sunt, aut alieno omnia gerat arbitrio, aut vt in agendis agilem & alacrem se præbeat, & non torpidum nec tepidum. Sed prior sensus proposito magis conuenit.

27 In die consummationis dierum vitæ tuæ, & in tempore exitus tui distribue hæreditatem tuam.

Dixit quando nõ est alienanda hæreditas, nunc dicit quando alienanda, & quomodo. Instante enim morte tunc est oportuna hæreditatis ad alios translatio, idque faciendum est per legitimam distributionem, qua cuique sua portio attribuat, ad lites cauendas, aut per testamentariam dispositionem, qua amicis & pauperibus prouideatur. Cæterum locus iste totus non est contrarius euangelio, consulenti vt quis omnibus diuēditis & in pauperes distributis sequatur nudum Christum. Sapiens enim hoc loco tantum cõmunia prudentiæ præcepta tradit, docens quid cõmuni hominum vitæ conueniat, non autè excludens perfectionem Dei nomine susceptam, quæ illo tempore necdum proponebatur vulgo.

28 Cibaria & virga & onus asino, panis & disciplina & opus seruo.

Dixerat quomodo paterfamilias se gerere debeat erga filios, vxores, & amicos: nunc docet quomodo se habeat erga seruos, indicans quæ seueritas in eos sit adhibenda, & quæ humanitas. Primum ergo indicat eos regendos instar asinorum, proinde cum his illos cõparat, tria asino tribuēs, & similiter tria seruo. Pro dictione, cibaria, Græcis est χορτάσματα, quod nõ quæuis cibaria significat, sed pabula fœni, ἄ χορτό, fœnum. Pro fœnatione ergo quæ asino debetur, tribuitur seruo panis, hoc est, cibus necessarius & nõ delicatus. Pro virga quæ asino debetur, tribuitur seruo disciplina, hoc est, castigatio & correptio. Pro onere quo grauatur asini, tribuitur seruo opus, quo premendus est, & in officio continendus. Sensus ergo est: Sicut fœnatio & virga & onus conuenit asino, sic panis & disciplina & opus seruo. Et Aristot. scribit seruis deberi ἔργα, κόλασιμ, & ἔσφογ.

29 Operatur in disciplina, & quærit requiescere: laxa manus illi, & quærit libertatem.

PRO; operatur; constanter Græca habent ἐργάσαι, hoc est, operare, sed in his quæ sequuntur quidam codices habent, vt noster legit, ἐν παιδείᾳ, καὶ ἐν ἔργῳ, hoc est, in disciplina, & quæret: alij habent ἐν παιδείᾳ, καὶ ἐν ἔργῳ, vt sit sensus: operare in seruo, & inuenies requiem. Iuxta quam lectionem pulchra est partium oppositio, qua significatur Dominum quietem sibi inuenturum, si seruo opus imposuerit, & per illum operatus fuerit: contrà si ei otium permiserit, illum non fore contentum eo beneficio, sed quæsiturum vltèrius libertatem, & per otium cogita-

gitaturum quomodo se vindicet in libertatem, & proinde Domino alaturum molestias & inquietudinem. Nostra lectio conditionem seruorum describit, videlicet quod per disciplinam & castigationem adigantur ad opera, quærunt requiescere ab operibus, conquerentes se nimium grauari, si otium eis permittatur, quærunt vltterius etiam libertatem, non contenti petita relaxatione. Significatur ergo non tam attendendum ad eorum petitiones, quàm ad id quod pro eorum conditione eis conuenit imponere. Potest & sic intelligi: Seruus quãdiu disciplinæ subditur, & sub virga tenetur, agit quæ ei iniunguntur, & nihil aliud cogitat quàm vt post labores requiescat, nihil cogitans de rebellionem. Si verò ei manus laxaueris ab opere, cogitabit per otium omnino euadere iugum seruitutis.

30 Iugum & lorum curuant collum durum, & seruum inclinant operationes assiduæ: seruo maleuolo tortura & compedes.

GRÆCIS non est illa pars; & seruum inclinant operationes assiduæ. Itaque sensus illis est: Sicut iugum & lorum impositum duro collo iumentorum curuant illum, & subiiciunt hominis voluntati: ita tormenta & compedes conueniunt seruo maleuolo, vt per ea subigatur, dum quietem quærit, & libertatem molitur vendicare. Nostra lectio indicat, quod quemadmodum iumentorum dura colla subiunguntur iugo & loro: ita serui duritiam imprimis frangunt assidua opera: deinde hæc non satis eum frangunt, aut si hæc detrectet subire, conuenit vt etiam tormentis & cõpedibus frangatur. Quod in sequentibus clarè profequitur.

31 Mitte illum in operationem, ne vacet: multam enim malitiam docuit otiositas.

32 In opera constitue illum, sic enim condecet illum: quod si non obaudierit, curua eum compedibus.

DVAS affert causas ob quas seruo sint opera imponenda, videlicet tum quod conueniant officio & conditioni eius, tum quod otium multorum malorum sit causa & mater. Ob quas causas etiam omnes homines, qui quamdiu sunt in hac vita, se seruos Dei reputate debent, laboribus & bonis occupationibus se subijcere oportet: imò quæ hic contra seruos tardos & rebelles dicuntur, accommodanda etiam sunt contra carnem propriam, quæ vt spiritui, prout debet, melius seruiat, nec ei reluctetur nimium, cohibenda est laboribus, disciplina pœnitentiæ, & abstinentiæ.

33 Et non amplifikes super omnem carnem, verum sine iudicio nihil facias graue.

SENTENTIAM hanc sic esse distinguendam, non autem, vt communiter fit, priorem partem superioribus iungendam, satis patet ex Græcis, quæ habent: *ὅτι μὴ πλεονεξῆς πᾶσι σαρκί*, hoc est, non sis nimius omni carni. Sensus ergo est: Quanquam dixi seruum operibus & tormentis frangendum, videndum tamen ne in cuiusque carnem nimius sis, & mo-

dum excedas, sed ubique discretionem adhibeas, nec herili potestate abutaris, nec quicquam graue in seruis committas sine iusto rationis iudicio, ita ut nec nimijs eos graues operibus, nec tormenta quæ merentur modum excedant: ideoque carnis meminit, ut moneat attendere carnis fragilitatem & naturæ consortium, quanquam etiam ad bestias referri potest quod dicit; super omnem carnem; quia & à iumentis abesse debet crudelitas.

34 Si est tibi seruus, sit tibi quasi anima tua, quasi fratrem sic eum tracta, quoniam in sanguine animæ comparasti eum.

Multi legunt; si est tibi seruus fidelis; intelligentes iam doceri quid agendum sit cum seruo fideli, postquam dictum est quomodo tractandus sit seruus maleuolus. Verum adiectiuum, fidelis, sicut non est Græcis, ita nec impressa quædam Biblia iam habent: quædam scripta cum Rabano habent; seruus bonus; quædam verò, sicut supra cap. 7. seruus sensatus; ita ut hæc varietas satis demonstrat interpretem tantum vertisse; Si est tibi seruus. Non enim iam agitur de alijs seruis quàm de quibus iam dictum est, sed profequitur Sapiens quod dixit nihil graue agendum in seruis sine iudicio, & postquam ostendit quali seueritate, cum opus est, agendum sit cum seruis, mitigando consultam seueritatem, ostendit etiam quæ moderatio & cura illis sit impendenda. Sit, inquit, tibi quasi anima tua, vel, ut quædam habent Græca, sit tibi ut tu, hoc est, curam eius habe sicut tui ipsius, tracta eum non tanquam beluam, aut tanquam alienum, sed tanquam fratrem, agnoscens scilicet illum eiusdem tecum naturæ consortem, ac communem in cælis habere patrem: item agnoscens eum in vnam tecum familiam ascitum, cuius ope egeas, & à quo iuari possis non minus quàm à fratre tuo. Quod autem sequitur; Quoniam in sanguine animæ comparasti eum; cum obscurum satis sit, & varijs modis exponatur, dupliciter potissimum accipi potest. Altero modo, ut sit sensus: Comparasti eum tibi non tanquam beluam, sed tanquam sanguinem animæ tuæ, hoc est, tanquam tibi consanguineum, eiusdemque tecum naturæ & sanguinis consortem. Altero modo, ut sit sensus: Comparasti eum tibi, ut esset tibi loco sanguinis in quo vita continetur, hoc est, tanquam eum qui vitam tuam tueretur suo labore & defensione. Græca enim, præterquam quòd primo loco habent; quoniam in sanguine comparasti eum; secundo loco habent; quoniam veluti esset anima tua, indigebis eo.

35 Si læseris eum iniuste, in fugam conuertetur: & si extollens discesserit, quem quæras, & in qua via quæras illum, nescis.

Græcis breuius est; Si afflixeris eum iniuste, & leuans (scilicet se) aufugerit, in qua via quæres illum? Alteram subiungit rationem, quæ ad moderationem seruo adhibendam inducit, nempe ad vitandum mole-

molestias, irrisiones & damna, in quæ facillè incidit qui iniurius est, & crudelis est in seruos suos, dum illi pertæsi iniuriæ sibi illatæ, fuga sibi ita cautè consulunt, vt qua via quæri debeant ignoretur, nec sit qui de eorum fuga rogari possit, aut qui rogatus fugientem seruum, sed iniquè tractatum, demonstrare velit. Pro; extollens discesserit; Græcis est ἀπάρας ἀποδράσθαι, hoc est, tollens se vel discedens aufugerit. Et quædam scripta non habent, extollens, sed tollens, vt subaudiat, se, non autem bona & facultates. Primo loco verbum, quæras, positum videtur pro, interrogas: secundo loco pro, inquiras.

CAPVT TRIGESIMVMQVARTVM.

1 Vana spes & mendacium viro insensato, & somnia extollunt imprudentes.

Rincipio huius capituli Sapiens insectatur vanitatem eorum qui rebus inanibus & falsis, vt somnijs, & aliarum significationum diuinationibus, nimis fidunt, docens non his attendere rebus, sed potius legi Dei, & prudentium hominum doctrinæ, cui solida inest veritas. Pro; vana spes & mendacium; est Græcis, κενὰ αἰ ἐλπίδις καὶ

ψευδῆς, hoc est, vanæ spes & mendaces, scilicet sunt. Pro, extollunt, est Græcis ἀναμειψούσιν, hoc est, alatos faciunt, vel volare faciunt: quo significatur quòd somnia imprudentes erigunt in vanas cogitationes atque spes, eosque sublimes efferunt. proinde bene vertit interpret, extollunt, & est sensus: Viro imprudenti est vana spes atque mendacium, hoc est, vir insipiens habet spem vanam atque mendacium, hoc est, talem spem quæ illi imponet, eumque fallet, atque frustrabitur. Nititur enim vanis & caducis huius mundi bonis, felicitatem sibi in illis promittens, deinde & credit atque confidit vanis rerum quarundam significationibus, quia etiam somnia, quæ sunt res vanissimæ, efferunt eos, faciuntque vt de seipsis magna concipiant, sibi que multa promittant. Nam ob ea aut se prudentes sanctosque iudicant qui digni sint reuelationibus diuinis, aut ex eis sibi felices euentus aliquos promittunt. Quàm autem hoc vanum sit, sequens explicat parabola:

2 Quasi qui apprehendit vmbra, & persequitur ventum: sic & qui attendit ad visa mendacia.

PRO, visa mendacia, est quemadmodum versu præcedenti ἐμπνίσις, hoc est, insomnijs, quæ noster vocat bene, visa mendacia, quia sunt figmenta apparentia in visione imaginaria. Hæc vt bene vmbrae & vento comparantur ob earum inanitatem, ita qui his attendit ita vt ea magnificat, & in eis spem suam collocet, rectè comparatur ei qui tentat & conatur manu comprehendere vmbra, aut persequitur ven-